

PAŃSTWO I SPOŁECZEŃSTWO

STATE AND SOCIETY

E-ISSN 2451-0858 ISSN 1643-8299

ROK XXIII: 2023, NR 2

DOI: 10.48269/2451-0858-pis-2023-2-008

Data wpłynięcia: 3.12.2022

Data akceptacji: 14.10.2023

KSZTAŁTOWANIE UMIEJĘTNOŚCI DO BUDOWANIA SAMOŚWIADOMOŚCI U DZIECI ZDOLNYCH PLASTYCZNIE - UCZESTNIKÓW PROJEKTU „NAUKA - SZTUKA - EDUKACJA” (PORÓWNANIE BADAŃ ILOŚCIOWYCH I JAKOŚCIOWYCH)

Joanna Aksman

dr, prof. KAAFM, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego,
Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
<https://orcid.org/0000-0002-9333-7723>

Streszczenie

Artykuł przedstawia wycinek z dużych trzyletnich badań prowadzonych metodą eksperymentu pedagogicznego, dotyczących kształtowania się umiejętności życiowych dzieci w młodszym wieku szkolnym, w tym dzieci zdolnych, przez realizację innowacyjnego programu edukacji plastycznej „Nauka – Sztuka – Edukacja”. Wyniki badań ilościowych, prowadzonych wystandaryzowanymi testami diagnostycznymi ukazującymi takie umiejętności jak relacje interpersonalne dzieci, podejmowanie decyzji, radzenie sobie z sytuacją trudną i kierowanie stresem oraz interesujące nas w tym artykule budowanie samoświadomości, zostały opublikowane w monografii *Kształtowanie umiejętności życiowych uczniów klas początkowych w toku innowacyjnych warsztatów plastycznych Nauka – Sztuka – Edukacja na przykładzie badań eksperymentalnych*. W artykule dokonano porównania wyników badań ilościowych, dotyczących umiejętności do budowania samoświadomości u dzieci, z nieopisywanymi jeszcze wynikami badań pochodzących z technik jakościowych (obserwacja nauczycielska i wnioski nauczycieli z badań jakościowych oraz autorski test projekcyjny skierowany do dzieci: *Moje mocne i słabe strony*).

Badania ilościowe ukazują długi proces kształtowania się umiejętności do budowania samoświadomości i załamanie się wyników tej zmiennej po klasie II. Badania jakościowe potwierdzają długość kształtowania się samoświadomości, szczególnie pozytywnej samooceny u dzieci, ale ukazują systematyczną wzrastającą dojrzałość dzieci w tej trudnej dla tego wieku umiejętności. W okresie popandemicznym

i trudnym czasie braku poczucia bezpieczeństwa spowodowanym konfliktami wojennymi kształtowanie pozytywnej samooceny staje się kwestią ważną w edukacji dzieci w pierwszym etapie edukacyjnym ze względu na ich zdrowie psychiczne. Projekt „Nauka – Sztuka – Edukacja” jest zatem jednym z gotowych narzędzi (programów edukacji plastycznej) do kształtowania tej umiejętności.

Słowa kluczowe: umiejętności życiowe dzieci, umiejętności do budowania samoświadomości u dzieci, dzieci zdolne plastycznie, projekt innowacyjnych działań plastycznych, model „Nauka – Sztuka – Edukacja”

Developing skills to build self-awareness in artistically gifted children – participants of the „Science – Art – Education” project (comparison of quantitative and qualitative research)

Abstract

This article presents an excerpt from a large three-year study conducted using the pedagogical experiment method and concerning the development of life skills of children at an early school age, including gifted children, through the implementation of an innovative art education program „Science – Art – Education”. The results of quantitative research, conducted with standardized diagnostic tests showing such skills as – children’s interpersonal relationships, decision-making, coping with difficult situations and stress management, and building self-awareness, which we are interested in in this article – were published in the form of a monograph *Shaping life skills of primary school pupils in the course of innovative art workshops Science – Art – Education on the example of experimental research*. In the presented text, compared the results of quantitative research on the skills to build self-awareness in children with the yet undescribed results of research from qualitative techniques (teacher observation and teachers’ conclusions from qualitative research and an original projective test addressed to children: My strengths and weaknesses).

Quantitative research shows a long process of shaping self-awareness and a breakdown of the results of this variable after the second grade. Qualitative research confirms the length of time needed to develop self-awareness, and especially positive self-esteem, in children, but they show the systematic development of this difficult skill in children at this age. In the post-pandemic period and the difficult time of insecurity caused by war conflicts, shaping positive self-esteem becomes an important issue in the education of children in the first stage of education due to their mental health. Thus, the „Science – Art – Education” project is one of the ready-made tools (art education programs) for shaping this skill.

Key words: children’s life skills, skills to build self-awareness in children, artistically gifted children, a project of innovative art activities, the „Science – Art – Education” project

Wprowadzenie

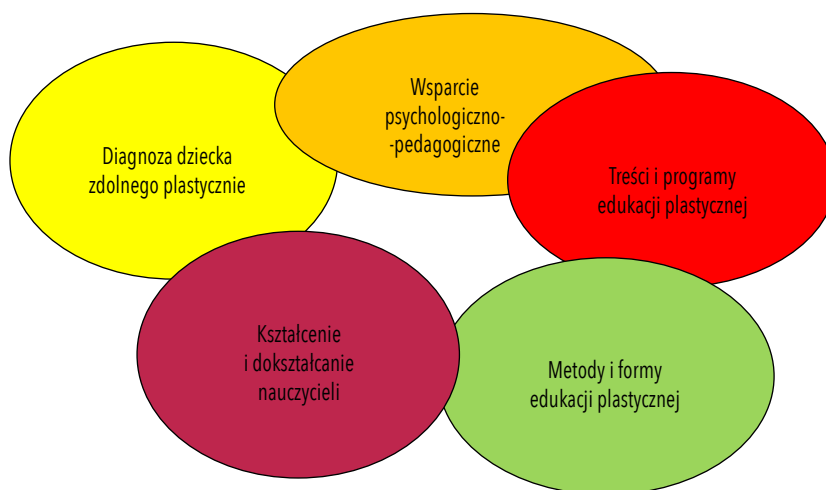
Celem artykułu jest przedstawienie dyskusji wokół analizy trzyletnich badań prezentujących wpływ innowacyjnego modelu edukacji plastycznej „Nauka – Sztuka – Edukacja” (model NSE) na kształtowanie umiejętności życiowych małych dzieci. Artykuł odnosi szczególnie do bardzo ważnych, ze względu na zdrowie psychiczne dzieci, umiejętności budowania samoświadomości, a w nich

do samooceny, w wynikach badań ilościowych skonfrontowanych z badaniami jakościowymi. Dokładne wyniki badań ilościowych zostały przedstawione w publikacji monograficznej z 2021 r.¹, dlatego w artykule dokonane zostanie porównanie jednej z badanych zmiennych z nieopisywanymi jeszcze wynikami badań tej zmiennej pochodzących z technik jakościowych (obserwacja nauczycielska i wnioski nauczycieli z badań jakościowych oraz autorski test projekcyjny skierowany do dzieci: Moje mocne i słabe strony, wersja dla dziewcząt i chłopców).

O modelu „Nauka - Sztuka - Edukacja” - zarys najważniejszych informacji

Międzynarodowe badania realizowane w kilku krajach: w Polsce, Słowacji, Słowenii i Ukrainie na przestrzeni lat 2012–2013, dały podstawy do stworzenia w 2013 r. teoretycznego modelu „Nauka – Sztuka – Edukacja”². W badaniach nad modelem brali udział specjaliści z różnych dziedzin nauki: pedagogiki, psychologii oraz nauki o sztuce z uwzględnieniem metodyki wychowania plastycznego małych dzieci. Model NSE zawiera pięć części zobrazowanych na schemacie 1.

Schemat 1. Pięć kroków modelu „Nauka - Sztuka - Edukacja”

Źródło: J. Aksman, J. Pułka, P. Kordek, *Nauka – Sztuka – Edukacja: opracowanie i upowszechnianie Innowacyjnego Modelu diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie. Raport zawierający wnioski i rekomendacje dotyczące dalszego wdrażania i upowszechniania modelu*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2013, s. 8.

¹ J. Aksman, *Kształtowanie umiejętności życiowych uczniów klas początkowych: w toku innowacyjnych warsztatów plastycznych Nauka – Sztuka – Edukacja na przykładzie badań eksperymentalnych*, Societas Vistulana, Kraków 2021.

² Nauka – Sztuka – Edukacja, <http://artisticallygifted.ka.edu.pl/home> [dostęp: 14.10.2023].

Zawarte w konspekcie zajęć dla dzieci moduły, ich powtarzalność na poszczególnych warsztatach plastycznych w założeniu twórców modelu mają wpływać na kształtowanie umiejętności życiowych u dzieci w młodszym wieku szkolnym. Opis pięciu kroków został dokładniej omówiony w podręczniku do realizacji modelu NSE dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej³.

Obok stworzonego programu i planu realizacji treści plastycznych w toku innowacyjnych warsztatów w trzech podręcznikach i materiałach metodycznych⁴ przedstawiono także sposób realizacji działań dydaktycznych. Elementy metodyczne innowacyjnych konspektów⁵ opartych na teoriach opisanych w publikacjach przedstawionych na ilustracji 1 były nowością poznawczą, jaka ma przyczynić się do współczesnego rozwoju teorii kształcenia w edukacji wczesnoszkolnej.

Model NSE wdrożony został dwukrotnie: w 2013 r. w 15 szkołach małopolskich z półrocznymi badaniami opinii nauczycieli prowadzących ten model w szkołach. Następnie program, już na podstawie trzyletniego planu działań dydaktycznych, realizowano w latach 2015–2018 w 12 szkołach podstawowych Polski południowej. Po każdym roku realizacji modelu badano jego wpływ na kształtowane umiejętności życiowe uczniów młodszych klas szkolnych, w badaniach podłużnych (longitudinalnych) prowadzonych metodą eksperymentu pedagogicznego.

Innowacyjność modelu NSE określona została, po pierwsze, w postaci odmienności zastosowanego rozwiązania dydaktycznego opartego przede wszystkim na teorii edukacji zdrowotnej (zdrowego psychicznego rozwoju dzieci w edukacji wczesnoszkolnej), pedagogiki i psychologii pozytywnej (rola wizualizacji i afirmacji w konspekcie zajęć) oraz, po drugie, na uniwersalnym jego zastosowaniu – jego odbiorcami mogą być zarówno nauczyciele realizujący cały program, nauczyciele realizujący wybrane zajęcia plastyczne w toku kółek plastycznych, jak i rodzice oraz studenci.

---

³ J. Aksman, J. Gabzdyl, *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I: metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka – Sztuka – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015, s. 19–23.

⁴ *Ibidem; eadem*, *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa II: metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka-Sztuka-Edukacja*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016; *eadem*, *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa III: metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka – Sztuka – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2017; *eadem*, *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I. Materiały dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie I* [CD-ROM], Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015; *eadem*, *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa II. Materiały dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie II* [CD-ROM], Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016; *eadem*, *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa III. Materiały dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie III* [CD-ROM], Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2017.

⁵ Omówienie konstrukcji warsztatów i ich odniesienie do kształtowania umiejętności życiowych znajduje się w publikacji J. Aksman, *op. cit.*, s. 22 i 276–279.

Ilustracja 1. Publikacje stanowiące podbudowę teoretyczną i metodyczną modelu „Nauka - Sztuka - Edukacja”

Z koncepcji teoretycznych budujących sam model NSE wykorzystano teorie następujących autorów: Stefana Szumana, Stanisława Popka, Petera Aggletona, Janusza Gniteckiego⁶. Natomiast w założeniach badań nad kształtowaniem umiejętności życiowych dzieci zastosowano odniesienia do dodatkowej bazy teoretycznej, ważnej ze względu na metodologię przedstawianych w artykule badań. Były to:

- holistyczny model zdrowia,
- teoria psychologiczna Martina Seligmana (dobrostan psychiczny, pozytywne aktywności – rola afirmacji);

⁶ Teorie te omówiono w publikacji *Nauka – Sztuka – Edukacja. Innowacyjny Model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie*, red. J. Aksman, Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013, s. 249 oraz w tekstach poszczególnych Autorów modelu NSE skoordynowanego naukowo przez autorkę (były to: Danuta Skulicz, Stanisław Hryń, Maria Kliś, Teresa Giza, Joanna Aksman), s. 245–317.

- model salutogenezy Aarona Antonovsky’ego (ważne zdrowie całej populacji),
- teorie socjologiczne: Bernarda Bernsteina i Görana Therborna (zmniejszanie nierówności społecznych), Alana Tourina (kształtowania indywidualności na bazie cech ważnych dla jednostki), Andrzeja Radziewicza-Winnickiego (*human ecology* – przynależność do miejsca w danym ekosystemie, postępowanie ekologiczne jako równoważnik podmiotowości jednostek i inkluzji w odniesieniu do pedagogiki pozytywnej)⁷.

W opisywanych badaniach sprawdzano wpływ modelu NSE na kształtowanie się następujących umiejętności życiowych, tj. umiejętności: interpersonalnych, podejmowania decyzji, radzenia sobie i kierowania stresem. Poniżej uwaga zostanie skierowana szczególnie na opis zmian w kształtowaniu się umiejętności dla budowania samoświadomości dzieci, a w niej samooceny, identyfikacji własnych mocnych i słabych stron, pozytywnego obrazu własnej osoby. Wskazanie i opis tej zmiennej badawczej jest dla autorki szczególnie ważne w czasie popandemicznym, jeszcze zagrożonym falami wirusowymi, oraz, dodatkowo, zwiększającej brak poczucia bezpieczeństwa sytuacji wojennej trwającej za wschodnią granicą Polski. Ukazanie wpływu modelu NSE na tą zmienną mogło by dać nauczycielom potwierdzenie użytkowania tego nowego rozwiązania metodycznego, wzbogacającego współczesną teorię kształcenia dzieci.

Badania eksperymentalne obejmowały:

- a) problem główny: W jaki sposób trzyletnia realizacja modelu „Nauka – Sztuka – Edukacja” wpływa na kształtowanie umiejętności życiowych dzieci w młodszym wieku szkolnym, w grupach eksperymentalnych, w porównaniu z grupami kontrolnymi prowadzonego eksperymentu pedagogicznego?
- b) problemy szczegółowe:
  1. Jak model NSE wpłynął na ukształtowanie umiejętności interpersonalnych u dzieci w badanych grupach eksperymentalnych w porównaniu z grupami kontrolnymi?
  2. Jak model NSE wpłynął na ukształtowanie umiejętności dla budowania samoświadomości dzieci w badanych grupach eksperymentalnych w porównaniu z grupami kontrolnymi?
  3. Jak model NSE wpłynął na umiejętności podejmowania decyzji u dzieci w badanych grupach eksperymentalnych w porównaniu z grupami kontrolnymi?
  4. Jak model NSE wpłynął na umiejętności radzenia sobie z sytuacją trudną i kierowania stresem u dzieci w badanych grupach eksperymentalnych w porównaniu z grupami kontrolnymi?
  5. Jakie są związki pomiędzy zmiennymi: samoocena a relacje interpersonalne, nadzieja a skuteczność, samoocena a współpraca, współpraca a postawa twórcza w grupach eksperymentalnych⁸?

⁷ Dokładne omówienie zastosowania wymienionych teorii J. Aksman, *op. cit.*, s. 14–32.

⁸ Ze względu na longitudinalny charakter badań oraz ich analizę ilościową i jakościową, prezentowaną w publikacji monograficznej oraz w artykułach w czasopismach naukowych autorki, te same problemy badawcze znajdują się w opisie metodologicznym tych tekstów.

Obszary, na które wpływ modelu NSE jest szczególnie widoczny, przedstawia tabela 1⁹.

Warto zauważyć, że wpływ modelu NSE szczególnie widoczny jest w kształtowaniu umiejętności interpersonalnych dzieci oraz umiejętności radzenia sobie z sytuacją trudną i kierowaniem stresem, zwłaszcza w wybieraniu strategii pozytywnej współpracy w grupie w odróżnieniu do strategii negatywnych: agresji, uniku i ulegania.

Natomiast wyniki badań ukazują, że umiejętności podejmowania decyzji oraz pozytywny obraz samooceny dzieci z grup eksperymentalnych pojawia się dopiero po trzecim roku prowadzonych działań dydaktycznych.

Biorąc pod uwagę interesującą nas w niniejszym artykule samoocenę dzieci, trzeba stwierdzić, że proces kształtowania się tej umiejętności życiowej jest długi, wymaga systematycznych działań dydaktyczno-wychowawczych, cierpliwości nauczyciela i spokojnego oczekiwania na wynik tych działań.

Jak zaznaczono w publikacji omawiającej badania ilościowe, „porównując dzieci z grup eksperymentalnych razem [N = 52] i z grup kontrolnych razem [N = 59], możemy zauważyć zwiększającą się co roku w zmiennej «samoocena» średnią rang; wyniki te są istotne statystycznie w każdej turze badań, oprócz tury III [...]. Istotność dwustronna na rzecz grupy eksperymentalnej wzrosła z 0,03 (2015 r.) do 0,00 (rok 2018 r.)”, jednak warto zauważyć, że po klasie II samoocena grupy eksperymentalnej znacznie się zmniejszyła od wyniku z klasy I i nie była istotna statystycznie. „Wynik ten zarówno u chłopców, jak i dziewcząt [tu szczególnie] zauważalny jest, ale dopiero po trzech latach realizacji modelu NSE”¹⁰. W grupie kontrolnej z kolei średnia rang w zmiennej samoocena spadła aż z 50,07 do 37,17.

---

⁹ Badania psychometryczne dokonane były testami diagnostycznymi: I. Cichecka-Jusińska, K. Pławska, *Kwestionariusz „Mały Kosmita”. Narzędzie do badania postaw radzenia sobie w sytuacjach trudnych społecznie RSwSTS. Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2011; K. Krasoń, *Skala Postaw Twórczych i Odtwórczych (SPTO). Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2011; E. Wysocka, J. Gózdź, *Kwestionariusz Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych i Nastawień wobec Świata (KNIIS). Podręcznik testu – wersji dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2011. Wyniki analiz ilościowych zostały przedstawione szczegółowo w publikacji z 2021 r.: J. Aksman, *op. cit.* Grupa badawcza to 12 nauczycieli realizujących model NSE oraz dzieci z wybranych do badań trzech szkół (łącznie 111 dzieci: 58 dzieci z klas kontrolnych, 53 dzieci z grupy eksperymentalnej). Badania prowadzone były w 12 szkołach podstawowych Polski południowej, do opisu ilościowo-jakościowego prowadzonego eksperymentu wykorzystano materiały z następujących szkół podstawowych: Szkoły Podstawowej nr 43 im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Szkoły Podstawowej nr 10 im. Kornela Makuszyńskiego w Olkusz, Zespołu Placówek Oświatowych w Słopicach.

¹⁰ J. Aksman, *op. cit.*, s. 256.

Tabela 1. Zmienna zależna a zmienne niezależne w obrazie czasu powstawania zmian oraz ich kierunku w 3-letnim obrazie badań eksperymentalnych

		Zmienne zależne: Kształtowane umiejętności życiowe dzieci:	Czas i kierunek pojawienia się zmian (w trzy-letnim okresie prowadzonych badań eksperymentalnych)
<p>Zmienna niezależna eksperymentu:</p> <p>Model NSE (przyjęte założenia metodyczne)</p>	<p>Wpływ widoczny już po roku</p> <p>→</p>	<p>Umiejętności interpersonalne:</p> <ul style="list-style-type: none"> • relacje interpersonalne • „ja wobec innych” • „inni wobec mnie” • relacje w sytuacjach szkolnych oraz sytuacjach pozaszkolnych • <i>zmienne z Testu KNIIS</i> 	<p>Wyniki widoczne <u>już po roku</u> trwania działań edukacyjnych modelu NSE</p>
	<p>Konieczny dłuższy czas trwania modelu NSE</p> <p>→</p>	<p>Umiejętności budowania samoświadomości:</p> <ul style="list-style-type: none"> • samoocena • nadzieja podstawowa – pozytywne myślenie • <i>zmienne z Testu KNIIS</i> 	<p>Wyniki istotne statystycznie widoczne dla zmiennej:</p> <ul style="list-style-type: none"> • „samoocena” <u>dopiero po trzech latach trwania</u> modelu NSE, szczególnie u dziewcząt • „pozytywne myślenie” wynik istotny <u>statystycznie po dwóch latach trwania</u> modelu NSE i utrzymujący się do końca trwania badań
	<p>Konieczny dłuższy czas trwania modelu NSE</p> <p>→</p>	<p>Umiejętności podejmowania decyzji:</p> <ul style="list-style-type: none"> • krytyczne i twórcze myślenie, rozwiązywanie problemów • <i>zmienne z Testu Skali Postaw Twórczych/Odtwórczych</i> • przekonanie o własnej skuteczności; • <i>zmienne z Testu KNIIS</i> 	<p>Wynik istotny statystycznie</p> <ul style="list-style-type: none"> • dla zmiennej „krytyczne i twórcze myślenie” <u>po trzech latach trwania modelu NSE</u> (po pierwszym roku widoczne obniżenie wyniku grup eksperymentalnych), by po trzech latach przewyższyć wynik sprzed rozpoczęcia badań • „skuteczność działania” – wynik widoczny, pozytywny dla grup eksperymentalnych, <u>już po roku trwania modelu NSE</u> i utrzymujący się przez wszystkie tury badań
	<p>Najbardziej widoczny wpływ, już po roku trwania modelu NSE</p> <p>→</p>	<p>Umiejętności radzenia sobie z sytuacją trudną i kierowanie stresem:</p> <ul style="list-style-type: none"> • zmienne strategii negatywnej: unik, agresja, uleganie • zmienna strategii pozytywnej: współpraca • <i>zmienne z Testu „Mały Kosmita”</i> 	<p>Wynik niwelowania zachowań agresywnych w grupach eksperymentalnych <u>widoczny już po roku</u> trwania działań w modelu NSE, <u>po dwóch latach widoczny także</u> w grupach eksperymentalnych</p> <p>pozytywny wynik w niwelowaniu negatywnych strategii rozwiązywania problemów „uniku” i „ulegania”.</p> <p>Wynik wyboru w grupach eksperymentalnych strategii pozytywnej „współpraca” <u>widoczny wyraźnie już po roku</u> trwania modelu NSE i istotny statystycznie do końca trwania badań</p>

Źródło: J. Aksman, *Kształtowanie umiejętności życiowych uczniów klas początkowych: w toku innowacyjnych warsztatów plastycznych Nauka – Sztuka – Edukacja na przykładzie badań eksperymentalnych*, Societas Vistulana, Kraków 2021, s. 140.

Badaniom ilościowym towarzyszyły techniki jakościowe. Warto zatem porównać badania z zawartymi w nich informacjami, pochodzącymi od dzieci uczestniczących w eksperymencie i ich nauczycieli. Wśród różnych zastosowanych technik badawczych (rozmowa z dzieckiem, test dojrzałości szkolnej, ankieta do nauczycieli) nastąpią odniesienia do tych, które szczególnie badają umiejętności dla budowania samoświadomości u dzieci, a są to:

- „technika obserwacji sytuacyjnej (narzędzie: dziennik obserwacyjny dla nauczycieli) polegająca na odnotowywaniu sytuacji dotyczących umiejętności życiowych dzieci bezpośrednio po ich zauważeniu, po warsztatach plastycznych i innych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych; [...]
- [technika] test projekcyjny: moje mocne i słabe strony (wersja rysunkowa dla dziewcząt i chłopców) jako uzupełnienie badań eksperymentalnych dla pracy nauczyciela z dzieckiem, odnoszący się do umiejętności budowania samoświadomości w zakresie identyfikacji własnych mocnych i słabych stron [...]”¹¹.
Jak zaznacza Stefan Januszczyk,

Obserwacja sytuacyjna to technika, w której odnotowywane i dokumentowane jest zachowanie się dziecka w ściśle określonej sytuacji. Sytuacja ta może być założonym przez obserwatora układem bodźców sprzyjających ujawnianiu się zachowań pożądanых (lub oczekiwanych) przez badacza. Cechą charakterystyczną dla tej techniki jest to, iż obserwator organizuje sytuację w sposób, który wywoła założone przez siebie zachowanie (analogicznie jak w eksperymencie). Nowa sytuacja, aranżowana jest za pomocą przedmiotów i narzędzi dostępnych dziecku w środowisku, w jakim aktualnie przebywa. Prowadzona najczęściej w warunkach naturalnych, w miejscu, gdzie dziecko pracuje, podejmuje działalność i aktywność. Podczas rejestrowania obserwujący odnotowuje wszystkie zachowania dziecka, od dostrzeżenia przez dziecko sytuacji, czyli problemu aż do jego rozwiązania¹².

Narzędzie do tej techniki znajduje się w załączniku 1. Nauczyciele odnotowywali sytuacje w dzienniku obserwacyjnym przez cały czas trwania badań od I do III klasy.

Natomiast autorski test projekcyjny: Moje mocne i słabe strony (wersja dla chłopców i dziewcząt) zgodnie z teorią testów projekcyjnych stanowi uzupełnienie badań eksperymentalnych. Przeznaczony był do badania umiejętności budowania samoświadomości w zakresie identyfikacji własnych mocnych i słabych stron. Test ten przeznaczony jest do rozwiązania z nauczycielem. Nauczyciel, prowadząc rozmowę z dzieckiem, zapytuje, co według dziecka wykonuje ono dobrze: głową, rękoma, sercem, nogami, a nad czym powinno jeszcze popracować. Dziecko może napisać odpowiedzi lub je narysować na załączonej karcie projekcyjnej. Narzędzie to przedstawia załącznik 2.

¹¹ *Ibidem*, s. 45.

¹² S. Januszczyk, *Techniki obserwacji w pracy dydaktyczno-wychowawczej*, Profesor.pl – serwis edukacyjny https://www.profesor.pl/mat/n10/n10_s_januszczyk_040505_2.php [dostęp: 14.10.2023].

W tabeli 2 zebrano wnioski z informacji przedstawionych w dziennikach obserwacyjnych przez nauczycieli dzieci biorących udział w eksperymencie¹³. W początkowym okresie wprowadzania modelu NSE dzieci, według nauczycieli, przedstawiały dychotomiczne zachowania: albo zbyt przesadnie i na „wyrast” określały swoje mocne strony, albo nie umiały wskazać swoich mocnych stron, łatwo się także zniechęcały przy jakichkolwiek, nawet małych niepowodzeniach. Już pod koniec klasy II pojawiają się opisy sytuacji, w których nauczyciele zwracają uwagę na wpływ modelu NSE na inne „sytuacje życiowe”. Dzieci, doceniając swoje mocne strony, chętnie zgłaszają swój udział w różnych konkursach. Jak twierdzą nauczyciele: „Wzrasta liczba laureatów, finalistów konkursów – także pozaszkolnych, dzieci nie obawiają się tak jak na początku edukacji porażki, dzieci śmiało podejmują nowe wyzwania, inicjują własne akcje, pomysły i projekty”¹⁴. Pod koniec badań eksperymentalnych wszyscy nauczyciele zauważają w różnorodnych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych zwiększone i utrwalane dzięki modelowi NSE umiejętności samoświadomości dzieci. Obok opisanych powyżej na uwagę zasługują opisy zmian zachowania dzieci nieśmiałych, zwiększanie ich aktywności na lekcji, ale także w skali ogólnoszkolnej i pozaszkolnej. Nauczyciele opisują także sytuacje związane z dziećmi zdolnymi, które w początkach edukacji wykazywały tendencje do zbyt wysokiej samooceny; model NSE w tym przypadku wpłynął według nauczycieli na uregulowanie myślenia tych dzieci o swoich mocnych i słabych stronach oraz na większe ich zaangażowanie społeczne w życie społeczności klasowej. Większą wiarę we własne mocne strony zauważają także nauczyciele, którzy wykorzystali w swojej pracy technikę autoportretu dzieci na zakończenie projektu. Nauczyciele opisują, że postaci dzieci są duże, kolorowe, o śmiałej kresce, licznych szczegółach, często świadczące o zarysowanych zainteresowaniach.

Opisane powyżej badania jakościowe obserwacyjne nie ukazują zatem zaprezentowanej w opisie badań ilościowych zmniejszonej po klasie II samooceny grupy eksperymentalnej w porównaniu z wynikiem z klasy I. Nauczyciele opisują stopniowy wpływ modelu NSE na samoświadomość dzieci, podając coraz więcej sytuacji szkolnych i pozaszkolnych o tym świadczących.

---

¹³ W badaniach uczestniczyło 12 nauczycielek edukacji wczesnoszkolnej z 12 szkół. Były to następujące szkoły podstawowe: Szkoła Podstawowa nr 2 im. św. Wojciecha w Krakowie; Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integrycyjnymi nr 3 im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; Szkoła Podstawowa nr 25 im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie; Szkoła Podstawowa nr 27 im. Marii Konopnickiej w Krakowie; Szkoła Podstawowa nr 65 im. Czesława Janczarskiego w Krakowie; Szkoła Podstawowa nr 113 im. Leopolda Węgrzynowicza w Krakowie; Szkoła Podstawowa nr 2 im. Tadeusza Kościuszki w Wieliczce; Zespół Szkół nr 1 w Oświęcimiu, Szkoła Podstawowa z Oddziałami Sportowymi nr 8 im. Marii Curie-Skłodowskiej w Oświęcimiu; Uniwersytecka Katolicka Szkoła Podstawowa KANA w Jaworznie. W badaniach szeregu czasowego, corocznego uczestniczyły poniższe szkoły: Szkoła Podstawowa nr 43 im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; Szkoła Podstawowa nr 10 im. Kornela Makuszyńskiego w Olkuszu; Zespół Placówek Oświatowych w Słopnicach.

¹⁴ Opinia nauczycielki edukacji wczesnoszkolnej, Iwony Szytniec.

Tabela 2. Wnioski końcowe z obserwacji sytuacyjnej z dzienników obserwacyjnych prowadzonych przez nauczycieli wykorzystujących model NSE w latach 2015–2018

Jakościowe techniki wspierające eksperyment pedagogiczny – obserwacja sytuacyjna i test projekcyjny: Moje mocne i słabe strony		
Obserwacja nauczyciela prowadzącego model NSE co pół roku odnotowywana w dzienniku obserwacyjnym trudności i sukcesy – podsumowanie opisów z klasy 1 i klasy 3		
Grupa umiejętności życiowych	Klasa 1	Klasa 3
Umiejętności budowania samoświadomości (samoocena, identyfikacja własnych mocnych i słabych stron)	<ul style="list-style-type: none"> – zbyt przesadne nazywanie swoich mocnych stron – brak dostrzegania przez dzieci tego, nad czym powinny popracować – brak wiary we własne możliwości – niepowodzenia, choćby najmniejsze, były powodem dużego zawodu i smutku 	<ul style="list-style-type: none"> – duża liczba uczniów angażuje się w konkursy szkolne i pozaszkolne – uczniowie podejmują wyzwania, nie boją się porażki – wyzwania dzieci traktują jako rozwój swoich zainteresowań, a nie chęć zdobycia nagrody – następuje zmiana zachowania dzieci nieśmiałych, zgłaszanie się do występów, zwiększona aktywność na lekcjach i zewnętrznych warsztatach, samodzielność – włączanie do grup dzieci zdolnych, mniej zaangażowanych społecznie, a także o zbyt wysokiej samoocenie – trafne określenie swoich mocnych i słabych stron (w testach projekcyjnych oraz autoportretach stworzonych na zakończenie projektu, co zauważają także rodzice)

Źródło: opracowanie własne.

Potwierdzeniem opisanego powyżej faktu są także uzupełnione przez dzieci testy projekcyjne¹⁵. Wszystkie karty dzieci z grupy eksperymentalnej wizualnie bardzo różnią się od kart projekcyjnych dzieci z grupy kontrolnej. Dzieci z grupy eksperymentalnej obok tekstu, który zdecydowanie mocniej rozbudowują przy pytaniu „Co robię dobrze?” (głową, sercem, rękoma, nogami) niż przy pytaniu „Nad czym muszę popracować?”, przedstawiają w postaci rysunków, symboli swoje myśli. Karty te są zdecydowanie bardziej kreatywne i cechuje je bogactwo kolorystyki i słowa. Pojawia się tu dużo więcej zdań, różnorodnych określeń. Karty projekcyjne dzieci z grup kontrolnych zachowują pewną ascetyczność, nie pojawiają się kolory, określenia są pojedyncze i jest ich niewiele. Dla przykładu: dziewczynka (Daria, lat 9) z grupy eksperymentalnej pisze: „głową dobrze analizuję, główkuję, zastanawiam się, macham, kręcę, filozofuję, myślę, uczę się być kreatywna, rozwiązuję konflikty, patrzę...”; dziewczynka z grupy kontrolnej (Julia, lat 9): „głową myślę, uczę się polskiego”. Podobnie kwestia ta wygląda przy pozostałych określeniach (sercu, rękach, nogach). Warto dodać, że liczba określeń w grupie eksperymentalnej

¹⁵ Badania opisano na podstawie wypełnionych kart pracy z dwóch klas trzecich Szkoły Podstawowej nr 43 im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (łącznie 44 dzieci): grupy eksperymentalnej (25 dzieci: 12 dziewcząt i 13 chłopców) i grupy kontrolnej (19 dzieci: 11 dziewcząt i 8 chłopców).

przy pytaniu „Co robię dobrze?” wielokrotnie przekracza liczbę określeń przy pytaniu „Nad czym muszę popracować?”. W karcie 9-letniej Darii naliczamy 35 określeń przy pierwszym pytaniu i tylko 3 przy drugim. Przy czym u dzieci w grupie kontrolnej liczba tych określeń jest porównywalna po prawej i lewej stronie obrazka i zazwyczaj zawiera jedno określenie.

Dla przykładu poniżej zamieszczono po dwie karty z testów projekcyjnych z grupy kontrolnej (ilustracje 2 i 3) oraz z grupy eksperymentalnej (ilustracje 4 i 5).

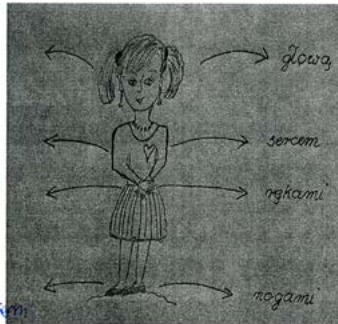
Imię ucznia.....*Julia*.....
 Nazwisko ucznia.....
 Wiek ucznia.....*9*.....
 Badanie I

MOJE MOCNE I SŁABE STRONY

Nad czym muszę popracować?

Co robię dobrze?

czytanie

kabarecie
odbijaniem

tapie kopaniem

~~myśle~~ ~~myślę~~ ~~potrafię~~ ~~umieję~~ ~~potrafię~~ ~~umieję~~ ~~potrafię~~ ~~umieję~~
głowa
sercem
rękami
nogami
kocham, tęsknię
o tapie, rysuję, piszę
skaczę, bieżam

dr Joanna Aksman

Grupa kontrolna

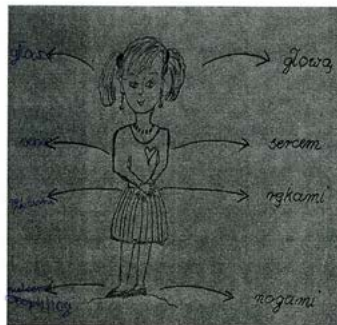
Imię ucznia.....*Anna*.....
 Nazwisko ucznia.....
 Wiek ucznia.....*9 lat*.....
 Badanie I

MOJE MOCNE I SŁABE STRONY

Nad czym muszę popracować?

Co robię dobrze?

głose

serce
skam

Nad ich kondycją

głowa
sercem
rękami
nogami
myśle, rozumem, liczę
~~myśle~~ *cały, kocham, przykrość*
myśle, sprzątam, piszę
chodzę, skaczę

dr Joanna Aksman

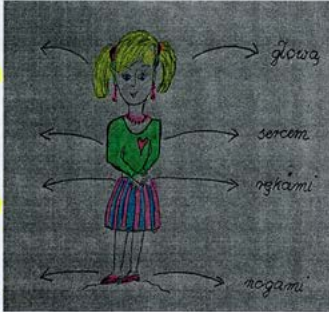
Grupa kontrolna

Ilustracje 2 i 3. Karty z testów projekcyjnych: Moje mocne i słabe strony (dzieci z grupy kontrolnej)

Imię ucznia: Daria
 Nazwisko ucznia: .....
 Wiek ucznia: 3 lat
 Badanie I

MOJE MOCNE I SŁABE STRONY

Nad czym muszę popracować? Co robię dobrze?

mądry → *głową*
 → *sercem*
 → *niekimi*
 → *nogami*

Analizuje, gotuje, zastanawia się i machem, śmieje, filozofuje, umiślnie, dobre myśli, byc i następnym, czu się, rozstrzyga i konflikt, bity i przyjadłem się, niepotrzebie, nowościom, patuje, wspomina, pomagam, szamle, kocham, lubię, mamie, uspokajam, śmieje

piszę, przytulam i machem dotykam, moje nosy, głoszone i kota

biegłem, obaży; podkładać nowerem, kopię piłkę, chodzę, chodzę na parkach, biegałem, jeździć na rolkach

grom w piłkę, robię i obciąża miło, wolno jeździć na rolkach.
 dr Joanna Aksman

grupa eksperymetalna

Imię ucznia: Mateusz
 Nazwisko ucznia: .....
 Wiek ucznia: 8
 Badanie I

MOJE MOCNE I SŁABE STRONY

Nad czym muszę popracować? Co robię dobrze?

→ *Aktywne myślenie, rozwiązywanie zadań, wyjątkiem twórczo*
 → *szermuje, lubię, miłośnik*
 → *piłkę, jestem silny*
 → *Kopie prawa nogę, biegam, jeździć na rowerze, skakać*

podbijam lewą nogę podbijaniem piłką

grupa eksperymetalna

Ilustracje 4 i 5. Karty z testów projekcyjnych: Moje mocne i słabe strony (dzieci z grupy eksperymetalnej)

Wyniki ilościowe versus jakościowe – wnioski z opinii nauczycieli¹⁶

Wśród jedenastu nauczycieli poproszonych o sporządzenie swoich wniosków po realizacji modelu NSE w klasie II ośmiu zwróciło uwagę na wpływ modelu na samoocenę dzieci, na świadome identyfikowanie swoich słabych i mocnych stron. Trzech nauczycieli wskutek prowadzonego dzienniczka obserwacji podało dokładnie liczbę dzieci, które jeszcze odczuwają trudności w identyfikacji swoich mocnych stron (w jednym przypadku jest to 8 uczniów na 18 ocenianych, w drugim przypadku to 3 uczniów na 11 ocenianych, w trzecim przypadku to tylko jedna dziewczynka na cały zespół klasowy).

Dwóch nauczycieli zauważyło także, że dzieci łatwiej formułują podczas afirmacji swoich prac wady niż zalety, znalezienie walorów zajmuje im więcej czasu.

Uczniowie przyzwyczaili się szybko do tego, że z plastyki nie ma ocen, że oceniają się sami, omawiając prace swoje i innych. Często przy afirmacji powtarzają niestety to, co powiedzieli inni wcześniej o swojej pracy, a niektórzy, jak wspomniałam wcześniej, nie wypowiadają się w ogóle o swoich dziełach, nawet jeśli inni oceniają je bardzo pozytywnie.

Kamila Kosowska

Potrafia coraz częściej mówić o swoich mocnych stronach, ale swoje wady określają znacznie łatwiej. Sami przyznają w rozmowie, że o tym, co mają dobrego, trochę trudniej im się mówi. Są tego świadomi. Podczas afirmacji większość klasy stwierdza, że jest zadowolona ze swej pracy.

Mirosława Copiak

Większość nauczycielek (8/11) zauważa już na tym etapie wpływ modelu NSE na umiejętność budowania samoświadomości dzieci. Oto wybrane opisy potwierdzające tę tezę:

Potrafia wskazać swoje mocne i słabe strony. Wiedzą, nad czym muszą popracować [...]. Omawiając efekty pracy podczas afirmacji, uczniowie potrafią dostrzec pozytyw swojej pracy nawet w części [...], gdy z pozostałych elementów nie są do końca zadowoleni.

Teresa Lalik

Osoby, które miały problemy z zaakceptowaniem swojej osoby, stały się pewniejsze, nabywały pewności siebie [...] pozwoliło to zaakceptować niepowodzenia.

Barbara Magielska

---

¹⁶ Z 12 szkół realizujących model NSE w rytmie trzyletnim zgromadzono 11 opisów wniosków po klasie II oraz 8 wniosków po klasie III; z opisów, jakie dostarczyli nauczyciele, wynotowano te fragmenty, które dotyczą umiejętności do budowania samoświadomości.

Przez te dwa lata pracy z projektem NSE samoocena dzieci uległa poprawie, [...] dzieci naprawdę są pewniejsze siebie, lecz również życzliwe dla innych, coraz bardziej szanują też pracę innych osób. I to zasługa bez wątpienia projektu NSE.

Ewelina Chechelska

Uczniowie w sposób śmiały prezentują własne zdanie, nie boją się prosić o pomoc, wiedzą, że mogą mieć inne zdanie. Podejmują własne inicjatywy, chętnie włączają się w różne konkursy. Wiedzą, że można i należy zarządzać własnymi emocjami, [...] nastąpił wzrost laureatów i finalistów konkursów o randze pozaszkolnej – dzieci chętniej biorą udział w konkursach, nie obawiają się porażki.

Iwona Szyniec

Czytając wypowiedzi nauczycielek po zakończeniu realizacji modelu NSE, możemy przyjąć jednoznacznie, że działania modelu w zmiennej budowanie samoświadomości u dzieci – w odczuciu prowadzących ten projekt w szkołach – przyniosły zamierzony efekt. Analizując teksty nauczycieli pod względem tej zmiennej, zauważyć można potwierdzenie przez wszystkich nauczycieli występowania prawidłowej identyfikacji mocnych i słabych stron u większości dzieci oraz wpływu działań afirmacyjnych modelu szczególnie na dwie grupy dzieci:

- dzieci wycofane, nieśmiałe,
- dzieci dominujące, a także agresywne.

Nauczyciele podkreślają, że na początku edukacji większość dzieci cechowała niska samoocena i brak umiejętności oceniania siebie oraz brak prawidłowej identyfikacji własnych mocnych i słabych stron. Dzięki modelowi dzieci „doceniają pozytywne walory swojej pracy podczas każdej edukacji (nie tylko plastycznej) na przedstawieniach, uroczystościach szkolnych, zajęć nieobowiązkowych” (Ewelina Chechelska). Zatem przenosząc poznane mechanizmy także na inne zajęcia edukacyjne, ćwiczą konstruktywnie swoje działania dotyczące budowania samoświadomości. Potrafią przyznać się do błędu i myśleć, jak konstruktywnie go na przyszłość poprawić. Dzieci z klas eksperymentalnych w klasie III bardzo śmiało w większości biorą także udział w licznych pozaklasowych i pozaszkolnych aktywnościach, co zauważalne było już w klasie II. Oto kilka stwierdzeń z wypowiedzi nauczycieli na poparcie powyżej sformułowanych wniosków:

Potrafią wskazać to, w czym są dobrzy, i to, nad czym muszą jeszcze popracować; wiedzą, że nie należy się poddawać, jeżeli coś nie wychodzi, ale wytrwale pracować; nawet jeśli są niezadowoleni z ogólnego efektu pracy, dostrzegają drobne elementy swojej pracy, z których mogą się cieszyć.

Teresa Lalik

Projekt dał możliwość dzieciom identyfikacji mocnych i słabych stron, ponieważ miały możliwość porównania się z innymi; przy zbyt niskiej samoocenie miały możliwość zobaczenia, że ktoś inny dostrzega w ich pracy pozytywne aspekty.

Barbara Magielska

Potrafia coraz częściej mówić o swoich mocnych stronach, ale swoje wady określają znacznie łatwiej, sami przyznają w rozmowie, że o tym, co mają dobrego, trochę trudniej im się mówi, są tego świadomi; nabywają większej pewności siebie, niektórzy odkrywają własne możliwości twórcze; mają do siebie większy dystans, potrafią z siebie żartować.

Mirosława Copiak

Znacznie podniosła się samoocena dzieci, a także naturalna pewność siebie, odporność psychiczna i dojrzałość emocjonalna i społeczna w ramach zachowań w grupie klasowej. Zmiany są szczególnie widoczne w przypadkach skrajnych w klasie, dotyczą najsilniej dwóch grup dzieci: nieśmiałych, niepewnych siebie lub silnych i dominujących, agresywnych.

Monika Gibała

Bardzo duża liczba dzieci angażuje się w konkursy szkolne i pozaszkolne, dzieci nie boją się podejmowania nowych wyzwań [...] nie boją się porażki; zmiana zachowania [pojawia się] u dzieci wyjątkowo wycofanych, zgłaszają się do publicznych występów, nie tylko w szkole, ale również w czasie wyjazdów, na zielonych szkołach, warsztatach, rodzice zauważyli bardzo duże zmiany u dzieci w tym obszarze.

Iwona Szyniec

Odnotowano także arteterapeutyczny wpływ modelu NSE, co można uznać za działanie dodatkowe. Opisały ten wpływ dwie nauczycielki. Jedną z nich jest Monika Gibała:

W klasie zauważono znaczne i systematyczne pozytywne i kojące oddziaływanie terapeutyczne, arteterapeutyczne zajęć plastycznych. Dzieci, które miały potrzebę ekspresji plastycznej, wyrażenia lub wyeksponowania swoich potrzeb, bólów, stanów psychicznych regularnie samodzielnie inicjowały proces tworzenia poza zajęciami plastyki. [...] Indywidualnie wiele dzieci z klasy, zarówno mających trudności emocjonalne, jak i uzdolnionych, stało się zwolennikami plasteliny, modeliny i innych materiałów dających się kształtować dotykowo. Uczeń sprawiający największe trudności wychowawcze tworzył sobie swoisty warsztat plastyczny, z którego regularnie korzystał [...]. Projekt działa wyciszająco, relaksacyjnie na dzieci i zachęca do autoregulacji psychicznej oraz działa pozytywnie na emocje i zachowania dzieci, wspiera w osiąganiu dojrzałości emocjonalnej i społecznej, dochodzeniu do równowagi psychicznej.

Arteterapeutyczne działanie projektu sygnalizowały także inne prowadzące model NSE w trakcie rozmów monitorujących jego przebieg.

Iwona Szyniec pisze z kolei o wpływie modelu, w jej opinii, na budowanie klimatu klasy, kształtowaniu postaw i relacji wśród dzieci, sugeruje nawet, aby treści działań plastycznych włączyć do podstawy programowej dla klas I–III szkoły podstawowej.

Piękny, entuzjastyczny wniosek na zakończenie projektu wysnuła także młoda nauczycielka Ewelina Chechelska:

Uczniowie są dumą szkoły i dumą rodziców. Są MOJĄ wielką dumą. Zawsze dążą do celu – wytrwale i z uśmiechem. Nie przejmują się drobnymi niepowodzeniami. Wiedzą i czują, że są szanowani i nie zostaną potępieni za błędy. Wiedzą, że to nieodzowny element zdobywania wiedzy i bez błędów nie ma samorealizacji i samorozwoju. Jest mi tym bardziej trudno rozstać się z klasą. Lecz pociesza mnie fakt, że to, co zostało z nimi wypracowane przez pierwsze lata ich edukacji, zostanie w ich sercach i umysłach na zawsze [...] i nie dadzą stłamsić w sobie tego, co najważniejsze i bezcenne – swojego prawdziwego ja.

Podsumowując, dochodzimy do konstatacji, że wszyscy nauczyciele, którzy przez trzy lata realizowali projekt, formułując wnioski, zauważają jego pozytywny wpływ na sferę budowania umiejętności samoświadomości u dzieci. Wielu z nich zwraca także uwagę, że jest to proces długi i wymagający permanentnego ćwiczenia w kierunku zdobywania przez dzieci pozytywnej samooceny. Nie należy zatem zrażać się, kiedy nie widzimy zadowalających efektów już po klasie I (wykazały to wyniki ilościowe i jakościowe). Nauczyciele nie zauważają jednak w sformułowanych wnioskach spadku samooceny dzieci po klasie II (co odnotowano w badaniach ilościowych), uważają, że wzrost samooceny jest stopniowo mocniej zauważalny.

Podsumowanie

Model NSE wpłynął, jak wynika z badań ilościowych, już po roku jego realizacji najbardziej widocznie na relacje interpersonalne i umiejętności radzenia sobie z sytuacją trudną i kierowanie stresem. Wedle tych samych badań ilościowych dłuższego okresu prowadzenia modelu wymagały umiejętności budowania samoświadomości, zwłaszcza pozytywna samoocena dzieci, oraz umiejętności podejmowania decyzji, szczególnie krytyczne i twórcze myślenie i rozwiązywanie problemów. W niniejszym artykule starano się skonfrontować wyniki badań ilościowych z badaniami jakościowymi. Do tego celu wybrano zmienną samoświadomości, a w niej samoocenę dzieci, bowiem ta jest obecnie, w ocenie autorki, najważniejszą z umiejętności życiowych ze względu na problemy dzieci ze zdrowiem psychicznym po okresie pandemii oraz w czasie braku bezpieczeństwa związanego z działaniami wojennymi w Ukrainie¹⁷. Samoświadomość to, jak

---

¹⁷ Istnieje szereg badań i obserwacji nauczycielskich potwierdzających tę tezę, dla przykładu: w 2021 r. pracownicy Instytutu Matki i Dziecka przeprowadzili badania z udziałem 109 szkół z całej Polski, w których udział wzięli uczniowie klas II szkół podstawowych i ich rodzice; badanie prowadzone było w ramach programu DINO-PL (Diagnoza – Interwencja – Nadciśnienie – Otyłość); wykazano, że wśród drugoklasistów ok. 8% dziewcząt i 6% chłopców zmaga się z objawami depresji. Zob. Ministerstwo Zdrowia, *Raport z badań „Zdrowie dzieci w pandemii COBID-19”*,

pisze Magdalena Woynarowska-Sołdan, „zdolność poznawania samego siebie, swego charakteru, identyfikowania swoich mocnych i słabych stron, tego, czego się pragnie, i tego co budzi niechęć; dzięki jej rozwijaniu, możliwe jest rozpoznanie objawów stresu lub presji ze strony innych; samoświadomość jest podstawą efektywnej komunikacji i relacji interpersonalnych. Jest ona także niezbędną do kształtowania umiejętności empatii”¹⁸. Ta sama Autorka za Michaelem Watersem¹⁹ określa umiejętności życiowe jako „moc wewnętrzną”, która wzmacnia jednostki i pozwala kierować życiem i zdrowiem.

Wyniki z badań jakościowych (obserwacja, testy projekcyjne, opisy wniosków z realizacji modelu NSE po klasie II i III) ukazały stopniowy wzrost pozytywnej samooceny u dzieci wskutek innowacyjnych rozwiązań dydaktycznych zastosowanych w prezentowanym projekcie. Nie odnotowano w zebranych materiałach spadku samooceny po drugim roku prowadzenia modelu, co widoczne było w badaniach ilościowych. Wzrost ten zależy jednak, jak zaznaczają nauczyciele, od systematyczności działań nauczyciela. Badania jakościowe nieco zmieniły obraz wyników ilościowych tej zmiennej, uzyskanych po klasie II. Waga uwag, opinii, ocen użytkowników tego modelu w praktyce staje się dla autorki badań kwestią cenniejszą, zatem należy uznać, że samoocena dzieci wskutek realizacji modelu NSE zmienia się, zgodnie z opiniami nauczycieli na co dzień obserwujących dzieci, sukcesywnie.

Umiejętność życiowa budowania samoświadomości, którą opisano w niniejszym artykule, tak ważna dla zdrowego psychicznego rozwoju dzieci, a potem młodzieży, jest konieczna w czasach współczesnych, często niezrozumiałych i niebezpiecznych dla najmłodszego pokolenia. Model NSE jest zatem jednym z tych rozwiązań dydaktycznych, który może pomóc nauczycielom w tym, jak się okazuje, trudnym i długotrwałym procesie. A czy dającym trwałe efekty – jak przewiduje w jednej, entuzjastycznej opinii nauczycielka – przyjdzie nam jeszcze zobaczyć²⁰.

2.11.2022, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/raport-z-badan-zdrowie-dzieci-w-pandemii-covid-19> [dostęp: 3.12.2022].

¹⁸ M. Woynarowska-Sołdan, *Rozwijanie umiejętności życiowych*, [w:] *Edukacja zdrowotna. Podstawy teoretyczne. Metodyka. Praktyka*, red. B. Woynarowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 336–337.

¹⁹ M. Waters, *Słownik rozwoju osobistego. Pojęcia i teorie samodoskonalenia*, tłum. W. Grajkowska, Wydawnictwo Medium, Warszawa 1999, cyt. za: *ibidem*, s. 338.

²⁰ Autorka planuje przeprowadzić kolejne badania – już testami dla młodzieży, jednej z grup realizującej model NSE w edukacji wczesnoszkolnej, po 4 latach od zakończenia prowadzenia działań dydaktycznych NSE; celem będzie sprawdzenie jego efektywności i trwałości.

Bibliografia

- Aksman J., *Kształtowanie umiejętności życiowych uczniów klas początkowych: w toku innowacyjnych warsztatów plastycznych Nauka – Sztuka – Edukacja na przykładzie badań eksperymentalnych*, Societas Vistulana, Kraków 2021.
- Aksman J., Gabzdyl J., *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I. Materiały dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie I* [CD-ROM], Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015.
- Aksman J., Gabzdyl J., *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I: metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka – Sztuka – Edukacja*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015.
- Aksman J., Gabzdyl J., *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa II. Materiały dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie II* [CD-ROM], Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.
- Aksman J., Gabzdyl J., *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa II: metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka-Sztuka-Edukacja*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.
- Aksman J., Gabzdyl J., *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa III. Materiały dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie III* [CD-ROM], Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2017.
- Aksman J., Gabzdyl J., *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa III: metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka-Sztuka-Edukacja*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2017.
- Aksman J., Pułka J., Kordek P., *Nauka – Sztuka – Edukacja: opracowanie i upowszechnianie Innowacyjnego Modelu diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie. Raport zawierający wnioski i rekomendacje dotyczące dalszego wdrażania i upowszechniania modelu*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2013.
- Antonovsky A., *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia: jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować*, tłum. H. Grzegołowska-Klarkowska, Fundacja Instytutu Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 1995.
- Cichecka-Jusińska I., Pławska K., *Kwestionariusz „Mały Kosmita”. Narzędzie do badania postaw radzenia sobie w sytuacjach trudnych społecznie RSWSSTS. Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2011.
- Januszczyk S., *Techniki obserwacji w pracy dydaktyczno-wychowawczej*, Profesor.pl – serwis edukacyjny, https://www.profesor.pl/mat/n10/n10_s_januszczyk_040505_2.php [dostęp: 14.10.2023].
- Konstruowanie autorskich programów kształcenia stymulujących i wspierających rozwój uczniów w kształceniu szkolnym i pozaszkolnym*, red. J. Gnitecki, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Oddział, Poznań 2006.
- Krasoń K., *Skala Postaw Twórczych i Odtwórczych (SPTO). Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2011.
- Kwieciński Z., *Edukacja wobec różnicy i inkluzji. Dwa typy dyskursów – w stronę pedagogiki pozytywnej*, „Kultura i Edukacja” 2014, nr 2, s. 173–180.

- Ministerstwo Zdrowia, *Raport z badań „Zdrowie dzieci w pandemii COVID-19”*, 2.11.2022, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/raport-z-badan-zdrowie-dzieci-w-pandemii-covid-19> [dostęp: 3.12.2022].
- Nauka – Sztuka – Edukacja, <http://artisticallygifted.ka.edu.pl/home> [dostęp: 14.10.2023].
- Nauka – Sztuka – Edukacja. Innowacyjny Model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie*, red. J. Aksman, Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.
- Palka S., *Wiązanie podejść metodologicznych w pedagogice teoretyczno-praktycznej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018.
- Popek S.L., *Psychologia twórczości plastycznej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Seligman M.E.P., *Psychologia pozytywna*, tłum. J. Radzicki, [w:] *Psychologia pozytywna: nauki o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, red. J. Czapiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 18–32.
- Sternberg R.J., Lubart T.I., *The concepts of creativity: prospects and paradigms*, [w:] *Handbook of Creativity*, ed. R.J. Sternberg, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 3–15.
- Szuman S., *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990.
- Szuścik U., *Dziecko i nauczyciel w działaniach artystycznych – głosy o plastyce i pięknie* [w:] *Sztuka bycia uczniem i nauczycielem. Z zagadnień pedagogiki współbycia. Studia, rozprawy i szkice – z okazji jubileuszu dziesięciolecia serii „Nauczyciele – Nauczycielom”*, red. W. Korzeniowska, A. Murzyn, U. Szuścik, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
- Woynarowska-Sołdan M., *Rozwijanie umiejętności życiowych*, [w:] *Edukacja zdrowotna. Podstawy teoretyczne. Metodyka. Praktyka*, red. B. Woynarowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 335–345.
- Wysocka E., Gózdź J., *Kwestionariusz Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych i Nastawień wobec Świata (KNIIŚ). Podręcznik testu – wersji dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2011.
- Zdrowie – stres – zasoby: o znaczeniu poczucia koherencji dla zdrowia*, red. H. Sęk, T. Pasikowski, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2001.

Załącznik 1

Dziennik obserwacyjny

Szanowni Państwo,

niniejsze narzędzie posłuży Państwu przez cały okres trwania badań. Jest to technika obserwacji sytuacyjnej (opis – patrz poniżej). Polega na odnotowywaniu sytuacji, które odnoszą się do kształtowanych umiejętności życiowych dzieci. Bardzo proszę o zapis w przygotowanych poniżej tabelach sytuacji dotyczących tych umiejętności bezpośrednio po ich zauważeniu, z zaznaczeniem, czy wydarzyły się na warsztatach plastycznych, czy w innych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych.

Obserwacja sytuacyjna

„Obserwacja sytuacyjna to technika, w której odnotowywane i dokumentowane jest zachowanie się dziecka w ściśle określonej sytuacji. Sytuacja ta może być założonym przez obserwatora układem bodźców sprzyjających ujawnianiu się zachowań pożądanych (lub oczekiwanych) przez badacza. Cechą charakterystyczną dla tej techniki jest to, iż obserwator organizuje sytuację w sposób, który wywoła założone przez siebie zachowanie (analogicznie jak w eksperymencie). Nowa sytuacja aranżowana jest za pomocą przedmiotów i narzędzi dostępnych dziecku w środowisku, w jakim aktualnie przebywa. Prowadzona [obserwacja] najczęściej w warunkach naturalnych, w miejscu, gdzie dziecko pracuje, podejmuje działalność i aktywność. Podczas rejestrowania obserwujący odnotowuje wszystkie zachowania dziecka, od dostrzeżenia przez dziecko sytuacji, czyli problemu aż do jego rozwiązania”.

S. Januszczyk, *Techniki obserwacji w pracy dydaktyczno-wychowawczej*, Profesor.pl – serwis edukacyjny, https://www.profesor.pl/mat/n10/n10_s_januszcyk_040505_2.php

Dziennik obserwacyjny:

Imię i nazwisko dziecka:.....

Grupa umiejętności	Data	Trudności	Sukcesy
Umiejętności interpersonalne: Empatia Aktywne słuchanie Przekazywanie i przyjmowanie informacji zwrotnych			
Umiejętności dla budowania samoświadomości: Samoocena Identyfikacja własnych mocnych i słabych stron Pozytywne myślenie Budowanie pozytywnego obrazu własnej osoby			
Umiejętności podejmowania decyzji: Krytyczne i twórcze myślenie Rozwiązywanie problemów Przewidywanie konsekwencji własnych działań Stawianie sobie celów			
Umiejętności radzenia sobie i kierowania stresem: Samokontrola Radzenie sobie z presją grupy Gospodarowanie czasem Radzenie sobie z lękiem Radzenie sobie z sytuacjami trudnymi			

Załącznik 2

**Test projekcyjny: Moje mocne i słabe strony
(wersja dla dziewcząt i wersja dla chłopców)**

Test stanowi (zgodnie z teorią testów projekcyjnych) uzupełnienie badań eksperymentalnych. Bada umiejętności dla budowania samoświadomości w zakresie identyfikacji własnych mocnych i słabych stron. Test dzieci rozwiązują z nauczycielem.

Nauczyciel prowadzi rozmowę z dzieckiem, pytając, czy dziecko może określić, co dobrze wykonuje głową, sercem, rękami i nogami. Dzieci mogą rysować po obu stronach kartki swoje odpowiedzi, nauczyciel dodatkowo opisuje rysunek dziecka.

Następnie nauczyciel pyta, co jest jeszcze według dziecka słabą stroną w zakresie czynności wykonywanych głową, sercem, rękami i nogami. Dzieci analogicznie rysują, nauczyciel dopytuje i opisuje rysunek.

Imię ucznia.....

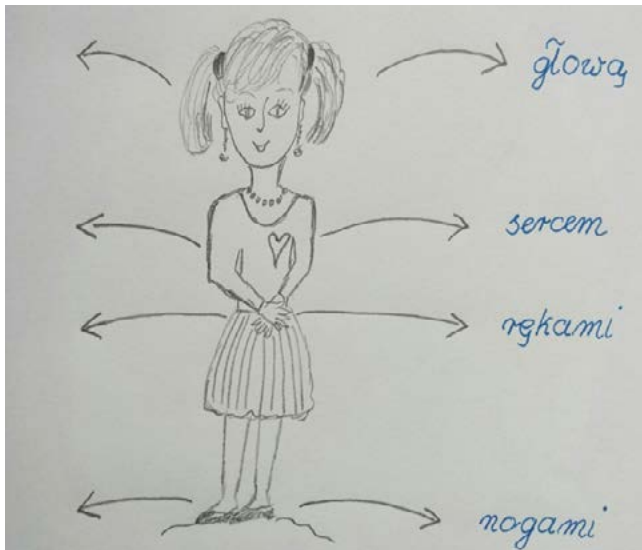
Nazwisko ucznia.....

Wiek ucznia .....

Wersja dla dziewcząt
Moje mocne i słabe strony

Nad czym muszę popracować?

Co robię dobrze?

Wersja dla chłopców:

Imię ucznia.....

Nazwisko ucznia.....

Wiek ucznia .....

Moje mocne i słabe strony

Nad czym muszę popracować?

Co robię dobrze?

